

Національний інститут
демографічних досліджень (Франція)
Інститут демографії та соціальних досліджень
НАН України

Франс Месле, Жак Валлен

За участю Володимира Школьниково,
Сергія Пирожкова та Сергія Адамця

СМЕРТНІСТЬ ТА ПРИЧИНИ СМЕРТІ В УКРАЇНІ У ХХ СТОЛІТТІ

Головний редактор Жан-Марк Рорбассер

Редакційна колегія:

Магалі Барбері, Ерік Бріан, Юсеф Курбаж, Альфред Дітжен,
Олівія Екерт-Жаффе, Софі Ле Кер-Лаллеман, Терез Локо,
Олівія Самюель, Ксав'є Тьєрі

Видавнича група:

Секретар видавництва Елла Куржо, Машинна графіка Ізабелль Бріаншон

Застереження

Видавництво ІНЕД залишає за собою право на передрук та відтворення своїх праць у будь-якій формі: перевидання, збільшення накладу, електронне видання або видання будь-яким існуючим чи майбутнім технічним і комп'ютерним засобом. Це право поширюється на всі способи передачі: приватні лінії, державні мережі (на зразок інтернету), носії типу CD-Rom або DVD. Видавництво ІНЕД має право на адекватні дії у разі недозволеного відтворення своїх видань.

Національний інститут демографічних досліджень
(Institut national d'Études démographiques)
133, boulevard Davout, 75980 Paris Cedex 20, France
Tél.: 33(01)56 06 20 00. Fax: 33(01)56 06 21 99.

Зміст компакт-диска поданий на стор. 13–14. Файли з компакт-диска бажано скопіювати на жорсткий диск. Для виведення на екран вмісту за допомогою вашого провідника відкрийте папку cdrom і клацніть на «cdrom.htm». Для роботи з файлами користуйтеся програмним забезпеченням Excel© або Word©, версія 97 або новіша.

Месле Ф., Валлен Ж.,

М 53

за участю Школьникова В., Пирожкова С., Адамця С.

Смертність та причини смерті в Україні у ХХ столітті / Пер. з франц. Є. Марічева, за ред. С. Пирожкова. – К.: ВД «Стилос», 2008. – 416 с.

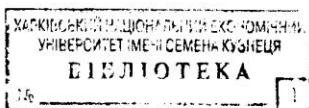
ISBN 978-966-8518-98-0

Упродовж ХХ ст. Україна зіткнулася з трьома великими демографічними катастрофами, спричиненими Голодомором 1932–1933 рр., війнами й політичними репресіями. Уперше ці проблеми було ґрунтовно досліджено міжнародним авторським колективом під керівництвом всесвітньо відомих французьких демографів Ф. Месле і Ж. Валлена. У книзі відтворено реальні показники демографічної історії України у ХХ ст. на основі різноманітних джерел (актів громадянського стану, даних переписів населення, кількості депортованих і переміщених осіб, тистики Гулагу). Завдяки цьому з'явилася реальна можливість ознайомити широке коло міжнародної громадськості з реальними цифрами демографічних втрат і сучасних причин смерті, які ілюструють істотне зростання рівня смертності та зменшення тривалості життя в Україні.

Для демографів, істориків, політологів та економістів.

БКБ 60.73(4УКР)

ISBN 978-966-8518-98-0

784805

Зміст

Подяки	15
Передмова до українського видання 2008 року	17
Передмова до французького видання 2003 року	21
Загальний вступ. <i>Франс Месле, Жак Валлен</i>	23
Частина перша. ДОВГОСТРОКОВА ДИНАМІКА СЕРЕДНЬОЇ ТРИВАЛОСТІ ЖИТТЯ І НАСЛІДКИ ВЕЛИКИХ КАТАСТРОФ МИНУЛОГО.....	27
Вступ до першої частини. <i>Франс Месле, Сергій Пирожков, Жак Валлен.....</i>	29
Розділ 1. Криза 1930 рр. <i>Жак Валлен, Франс Месле, Сергій Адамець, Сергій Пирожков</i>	37
I. Реконструкція показників зареєстрованих народжень і смертей	39
II. Розрахунок прямих і непрямих втрат	42
1. Вплив падіння народжуваності та підвищеної смертності у кризовий період.....	48
2. Роль міграційних процесів	50
3. Оцінка повноти реєстрації смертей у кризовий період	53
4. Розрахунок динаміки середньої тривалості життя протягом 1926–1939 рр.	55
Розділ 2. Наслідки другої світової війни та сталінських репресій. <i>Жак Валлен, Франс Месле, Сергій Адамець, Сергій Пирожков</i>	65
I. Розрахункова чисельність населення 1939 р. у сучасних кордонах України	65
1. Загальна чисельність населення	65
2. Розподіл населення за статтю і віком	69
II. Розрахункова чисельність народжених і померлих упродовж 1939–1940 і 1945–1953 рр. у сучасних кордонах	
1. Число померлих	69
2. Число народжених	70
III. Двоетапна реконструкція	72

IV. Розрахунок статтєво-вїкової структури населення	
на 1949 р.	73
1. Оцїнки масштабї неповної реєстрацї померлих	73
2. Оцїнки зовнїшньої мїграцїї	73
3. Ретроспективний розрахунок населення за 1949 р.	76
V. Розрахунок втрат упродовж 1939–1949 рр.	78
1. Загальнї втрати	78
2. Розрахунок дефїциту населення через зниження народжуваностї	80
а) Оцїнка неповної реєстрацї народжень упродовж 1945–1948 рр.	81
б) Перерахунок народжених за 1940 р. і розрахунок народжених протягом 1941–1944 рр.	83
3. Розрахунок мїграцїйного дефїциту	85
а) Масова втеча, евакуацїя, та стихїйне й органїзоване повернення населення	86
б) Узгоджений обмін нїмцїв, полякїв і «фольксдойцїв»	87
в) Примусова та добровїльна праця на територїях, окупованих Нїмеччиною («остарбайтери»)	88
г) Примусове переселення населення України	90
д) Депортацїя в табори, колонїї та в'язницї Гулагу	91
е) Зведенї данї про рух населення України впродовж 1939–1947 рр.	93
є) Статтєва структура мїграцїї 1939–1947 рокїв	93
ж) Вїкова структура мїграцїї	96
4. Втрати через пїдвищену смертнїсть внаслїдок кризи	98
VI. Динамїка середньої тривалостї життєя протягом 1939–1959 рр.	101

Частина друга. ЕВОЛЮЦІЯ СМЕРТНОСТІ ЗА СТАТТЮ І ВІКОМ ЗА ПІВСТОЛІТТЯ

Вступ до другої частини. Франс Месле, Жак Валлен 107

Роздїл 3. Чи є смертнїсть заниженою? Франс Месле, Жак Валлен,
Володимир Школьників 109

I. Дитяча смертнїсть	109
1. Група вїд 0 до 1 року	109
2. Змїни у 1974 р.	110
3. Вїдхилення вїд правил ВООЗ	114

4. Інші причини неповної реєстрації.....	115
II. Смертність у старшому віці	116
Розділ 4. Динаміка смертності за статтю і віком за три чверті століття. Франс Месле, Жак Валлен, Володимир Школьников	123
I. Незвичайна динаміка повікової смертності.....	124
II. Вага різних вікових груп у коливаннях очікуваної тривалості життя	128
1. Приріст (1938/39–1965 рр.) і зниження (1965– 2000 рр.) очікуваної тривалості життя	130
2. Вікові групи та різниця в очікуваній тривалості життя за статтю	133
Розділ 5. Українці й росіяни в Україні та Росії. Володимир Школьников	137
Розділ 6. Епідеміологічні кризи і смертність поколінь. Володимир Школьников	143
I. Тридцятирічний вплив на українські покоління погіршення медико-санітарного стану	143
II. Довгострокові наслідки попередніх кризових явищ	146
Частина третя. ДИНАМІКА СМЕРТНОСТІ ЗА ПРИЧИНАМИ З 1965 р.....	153
Вступ до третьої частини. <i>Франс Месле, Жак Валлен</i>	155
Розділ 7. Збирання, якість даних та історія класифікації причин смерті. Володимир Школьников, Франс Месле, Жак Валлен	157
I. Характеристика системи реєстрації та шифрування	157
1. Радянська система реєстрації та шифрування причин смерті	158
2. Незначний обсяг змін з часу проголошення незалежності	161
II. Зібрані дані	161
III. Якість даних	162
Розділ 8. Реконструкція рядів смертності за причинами з незмінним визначенням. Франс Месле, Жак Валлен	169
I. Методика перекласифікації	170
1. Таблиці відповідності	170

2.	Елементарні об'єднання рубрик	171
3.	Перехідні коефіцієнти	172
а)	Попередній розрахунок коефіцієнтів	173
б)	Перевірка рядів і прийняття остаточних коефіцієнтів	175
4.	Відновлення рядів, які охоплюють періоди, що зазнали кількох переглядів	176
II.	Адаптування до України російських перехідних коефіцієнтів	176
1.	Безпроблемне транспонування	177
2.	Прийняття власних коефіцієнтів для України	180
а)	Операції без перегляду елементарних групувань рубрик	180
б)	Операції зі змінами елементарних групувань рубрик	181
III.	Зміни у методиці шифрування поза межами переглядів класифікації	183
1.	Коригування окремих рядів	184
а)	Коригування після перекласифікації за переглядом 1970 р.	184
б)	Коригування після перекласифікації за переглядом 1981 р.	187
2.	Ліквідація в 1988 р. поняття нещасних випадків на виробництві	188
3.	Смертність від старості та неточно визначених причин	189
Розділ 9. Загальні тенденції смертності за причинами.		
	<i>Франс Месле, Жак Валлен</i>	193
I.	Розподіл смертності з неточно визначених причин	194
1.	Змінність явища в часі та просторі	194
2.	Недоліки суто пропорційного розподілу	195
3.	Прийнятий спосіб розподілу	196
II.	Динаміка нормованих коефіцієнтів смертності за групами причин упродовж 1965–2000 рр.	199
1.	Річна динаміка нормованих коефіцієнтів смертності за групами причин	200
2.	Порівняння з Росією та Францією	202
а)	Зростання захворюваності системи кровообігу	202
б)	Повільне збільшення очевидно заниженої смертності від ракових хвороб	204

в) Хаотична динаміка смертності від зовнішніх причин	206
г) Особливості смертності від хвороб органів травлення	207
д) Зниження смертності від інфекційних хвороб	208
е) Смертність з інших причин	210

Розділ 10. Вага великих груп причин смерті в динаміці очікуваної тривалості життя.

<i>Франс Месле, Жак Валлен, Сергій Пирожков</i>	213
I. Аналіз зміни очікуваної тривалості життя протягом 1965–2000 рр.	213
II. Сукупний вплив причин	216
1. Період з 1965 р.	217
2. Період після 1984 р.	222
III. Очікувана тривалість життя і смертність за причинами та віком	224
1. Аналіз загальних втрат в очікуваній тривалості життя упродовж 1965–2000 рр.	224
2. Аналіз останніх коливань	226
а) Антиалкогольна кампанія та її ослаблення (1984–1992 рр.)	226
б) Соціально-економічна криза і вихід з неї (1992–1998 рр.)	229
в) Погіршення ситуації (1998–2000 рр.)	234

Розділ 11. Тенденції смертності за віковими групами

та окремими причинами. <i>Франс Месле, Жак Валлен</i>	235
I. Причини смерті дітей у віці до 1 року	236
1. Інфекційні хвороби та хвороби органів дихання	237
2. «Інші хвороби»	239
3. Зовнішні причини	240
II. Причини смерті дітей у віці від 1 до 14 років.....	242
1. Смертність від зовнішніх причин	243
2. Новоутворення.....	255
3. Хвороби органів дихання	245
4. «Інші хвороби»	246
III. Причини смертності молодих дорослих у віці 15–39 років	248
1. Смертність від зовнішніх причин	250
2. Хвороби системи кровообігу	253

3.	Новоутворення.....	255
4.	«Інші хвороби»	257
5.	Інфекційні хвороби та СНІД	260
IV.	Причини смертності дорослих віком 40–64 рр.	263
1.	Хвороби системи кровообігу	264
2.	Новоутворення.....	267
3.	Смертність від зовнішніх причин	273
4.	Хвороби органів травлення	278
5.	Інфекційні хвороби та хвороби органів дихання	280
6.	«Інші хвороби»	283
V.	Причини смертності у віці понад 65 років.....	287
1.	Хвороби системи кровообігу	288
2.	Хвороби органів дихання та інфекційні хвороби	290
3.	Новоутворення	292
4.	Зовнішні причини	294
5.	Хвороби органів травлення	295
6.	«Інші хвороби»	296
	Висновки	303
	ДОДАТКИ	307
	Додаток А. Загальна чисельність населення на 1 січня, загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту і коефіцієнти дитячої смертності	309
	Додаток В. Очікувана середня тривалість життя при народженні з 1896 по 2000 р.	311
	Додаток С. Сила смертності за п'ятирічними віковими групами ..	314
	Додаток Д. Середня тривалість життя за різними віковими групами (в роках)	320
	Додаток Е. Радянська класифікація причин смерті 1981 р., зі змінами 1988 і 1994 рр., та її відповідність 9-му перегляду Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-9) ..	322
	Додаток F1. Річні ряди (1965–2000 рр.) смертності за статтю і причинами згідно з рубриками радянської класифікації 1981 р. зі змінами 1988 і 1994 рр.....	329
	Додаток F2. Динаміка коефіцієнтів (1965–2000 рр.) смертності (1 на млн) за статтю та причинами згідно з рубриками радянської класифікації 1981 р. зі змінами 1988 і 1994 рр.	345

Додаток G1. Річні ряди (1965–2000 рр.) смертності за статтю й віковими групами для десяти великих груп причин згідно з рубриками класифікації 1981 р. зі змінами 1988 і 1994 рр.	361
Додаток G2. Річні ряди (1965–2000 рр.) коефіцієнтів смертності (на 1 млн) за статтю й віковими групами для дев'яти великих груп причин згідно з рубриками класифікації 1981 р. зі змінами 1988 і 1994 рр.....	383
Додаток H1. Вагові зміни різних коефіцієнтів смертності за віковими групами та групами причин у динаміці середньої тривалості життя при народженні з 1965 р. в Україні, Росії та Франції	403
Додаток H2. Вагові зміни різних коефіцієнтів смертності за віковими групами та групами причин в коливаннях середньої тривалості життя при народженні в Україні	406
Додаток H3. Вагові зміни різних коефіцієнтів смертності за віковими групами та групами причин в коливаннях останнього періоду середньої тривалості життя при народженні в Росії	411

Перелік додатків на CD-диску

Додаток I. Рух населення у XX ст.	
Додаток II. Показники смертності у XX ст.	
Додаток III. Радянська класифікація причин смерті	
Таблиця 1. Радянська класифікація 1965 р.	
Таблиця 2. Радянська класифікація 1970 р.	
Таблиця 3. Радянська класифікація 1981 р. і відповідність з 9-м переглядом Міжнародної класифікації хвороб	
Додаток IV. Характеристика елементарних групувань рубрик	
Таблиця 1. Елементарні групування рубрик між класифікаціями 1970 і 1965 рр.	
Таблиця 2. Елементарні групування рубрик між класифікаціями 1981 і 1970 рр.	
Таблиця 3. Елементарні групування рубрик між класифікаціями 1988 і 1981 рр.	
Додаток V. Перехідні коефіцієнти між класифікаціями	
Таблиця 1. Коефіцієнти 1965/1970 рр.	

- Таблиця 2. Коефіцієнти 1970/1981 рр.
- Таблиця 3. Коефіцієнти 1981/1988 рр.
- Додаток VI. Річні ряди (1965–2000 рр.) смертності за статтю і причинами згідно з рубриками радянської класифікації 1981 р. зі змінами 1988 і 1994 рр. (до поділу померлих від старості та з неточно визначеної причини)
- Додаток VII. Річні ряди (1965–2000 рр.) смертності за статтю і віковими групами по десяти великих групах причин згідно з рубриками радянської класифікації 1981 р. зі змінами 1988 і 1994 рр. (до поділу померлих від старості та з неточно визначеної причини)
- Додаток VIII. Річні ряди (1965–2000 рр.) смертності за статтю, віковими групами і причинами згідно з рубриками радянської класифікації 1981 р. зі змінами 1988 і 1994 рр. (до поділу померлих від старості та з неточно визначеної причини)
- Додаток IX. Річні ряди (1965–1987 рр.) смертності від зовнішніх причин за статтю і віковими групами згідно з класифікацією 1981 р. (з виокремленням нещасних випадків на виробництві)
- Додаток X. Річні ряди (1965–2000 рр.) стандартизованих коефіцієнтів смертності за статтю і причинами згідно з рубриками радянської класифікації 1981 зі змінами 1988 і 1994 рр. (після поділу померлих від старості та з неточно визначеної причини)
- Додаток XI. Річні ряди (1965–2000 рр.) стандартизованих коефіцієнтів смертності за статтю й віковими групами по дев'яти великих групах причин згідно з рубриками радянської класифікації 1981 зі змінами 1988 і 1994 рр. (після поділу померлих від старості та з неточно визначеної причини)
- Додаток XII. Річні ряди (1965–2000 рр.) стандартизованих коефіцієнтів смертності за статтю, віковими групами і причинами згідно з рубриками радянської класифікації 1981 зі змінами 1988 і 1994 рр. (після поділу померлих від старості та з неточно визначеної причини)